

TILNING AMALIY O'RGANIILISHI VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY HAMDA METODIK ASOSLARI

Yusupov Otabek Yakubovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilining amaliy o'rganilish jarayonida leksik kompetensiya va diskurs tahlilining o'rni ilmiy asosda yoritilgan. Tahlil jarayonida "Practical Aspects of Language (Lexical Competence and Discourse Analysis)" nomli nashrning mazmuniy yo'nalishlari, xususan, muloqot kompetensiyasini rivojlantirish, shaxslararo munosabatlar, madaniyatlararo kommunikatsiya va ekologik tafakkurga doir g'oyalar tahlil qilinadi. Tilni o'rganishda amaliy yondashuv, mantiqiy fikrlash va kontekstual tushunishning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: leksik kompetensiya, diskurs tahlili, kommunikativ kompetensiya, madaniyatlararo muloqot, ekologik tafakkur, amaliy o'rganish, ijtimoiy institutlar, media savodxonlik.

Til – inson tafakkurining ifodasi va ijtimoiy mavjudligining asosi hisoblanadi. Inson o'z fikrini, his-tuyg'ularini va qadriyatlarini til orqali namoyon etadi. Shu bois tilni o'rganish nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki uni amaliy faoliyat darajasida qo'llay olishni ham taqozo etadi. Tilni amaliy jihatdan o'rganish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga, ya'ni o'z fikrini to'g'ri, ravon va kontekstga mos ifoda etish qobiliyatiga yo'naltiriladi. "Practical Aspects of Language" asarida ta'kidlanganidek, bu jarayonning asosiy maqsadi "talabalarda tanqidiy fikrlash, mustaqil ishlash va matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish"dir [1, 12]. Ushbu tamoyilga ko'ra, til o'qitish jarayoni shunchaki grammatik tuzilmalarni o'rganish emas, balki ijtimoiy-madaniy kontekstni anglash va muloqotda to'g'ri yo'l tutish san'atidir.

Leksik kompetensiya – bu so'zlarni to'g'ri tanlash, ularning ma'nosini aniqlik bilan tushunish va nutqda o'rinli ishlata bilish qobiliyatidir [2, 5]. Bu kompetensiya shakllanmagan insonning muloqoti mazmunan to'liq bo'la olmaydi, chunki so'z - fikrning tashuvchisidir. So'z boyligini kengaytirish o'quvchidan nafaqat yod olishni, balki ularni kontekstda to'g'ri qo'llashni talab qiladi. Yusupov va hammualliflar ta'kidlaganidek, "so'zlarning semantik qatlamlarini tushunish ularning kommunikativ funksiyasini chuqurroq anglash imkonini beradi" [1, 36]. So'zlar orasidagi semantik aloqalarni bilish, ularning sinonimik va antonimik qatlamlarini farqlash ham kommunikativ mahoratning asosi hisoblanadi. Leksik birliklarning uslubiy ranglarini his etish til sezgirlikini oshiradi. Shu tariqa, leksik kompetensiya nafaqat muloqotga,

balki tafakkur ravonligiga ham xizmat qiladi. Soʻz birikmalari va barqaror ifodalar bilan ishlash orqali oʻquvchi tabiiy nutq muhitida oʻzini erkin his eta boshlaydi. Leksik rivojlanish doimiy mashq va faol qoʻllanish orqali mustahkamlanadi [2, 11; 4, 47].

Tilshunoslikda diskurs tahlil matnni oddiy gaplar yigʻindisi sifatida emas, balki yaxlit maʼnoli tizim sifatida talqin etadi [3, 14]. Bu jarayon “gaplar va paragraflar oʻrtasidagi mantiqiy, grammatik va leksik bogʻliqlikni tushuntirish”ga yoʻnaltirilganligi qayd etiladi [1, 88]. Diskurs tahlili nutqni alohida jumlar yigʻindisi sifatida emas, balki yaxlit semantik tizim sifatida talqin etadi. Bu yondashuv oʻquvchiga matnning ichki mantiqiy tuzilishini, gaplar orasidagi bogʻliqlikni va mazmun oqimini anglash imkonini beradi. Diskursiy kompetensiya oʻquvchini nafaqat tilni biluvchi, balki uni tahlil eta oluvchi subyektga aylantiradi. Mazkur yondashuv orqali oʻquvchi kontekst, ohang va maqsadni farqlay oladi. Diskurs tahlili madaniyatlararo tafovutni anglashni, pragmatik maʼnoni tushunishni va nutqdagi yashirin niyatlarni sezishni oʻrgatadi [3, 27]. U matn strukturasini, ohang va intonatsiyani idrok etish orqali kommunikativ sezgirlikni kuchaytiradi. Shuningdek, diskurs tahlili tilni ijtimoiy-funksional hodisa sifatida anglashning kaliti hisoblanadi.

Amaliy til oʻrganishning muhim yoʻnalishlaridan biri – taʼlimda adolat va teng imkoniyat tamoyilidir. “Opportunity and Equality” bobida bu masala “taʼlim tizimi barcha uchun teng imkoniyat yaratadimi yoki elitizmni mustahkamlaydimi” degan savol orqali tahlil qilinadi [1, 112]. Til oʻrganish jarayonida taʼlimning adolatli tashkil etilishi oʻquvchining muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omildir. Tanlovli yoki komprehensiv taʼlim tizimlari oʻrtasidagi farq jamiyatdagi ijtimoiy tenglik masalasini aks ettiradi. Bunda iqtisodiy imkoniyatlar, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash va grant tizimining mavjudligi muhim rol oʻynaydi. Taʼlim jarayonida imkoniyati cheklangan qatlamlarga koʻmak berish ijtimoiy adolatni taʼminlaydi. Shuningdek, moliyaviy yordam, stipendiya va kreditlar orqali taʼlimda barqarorlikka erishish mumkin. Bunday siyosat yoshlarni bilim olishga undaydi va ularning kelajakdagi ijtimoiy oʻrnini mustahkamlaydi. Taʼlimda tenglik faqat iqtisodiy emas, balki axloqiy mezon sifatida ham muhimdir [5, 96].

“People and Relationships” bobida insoniy aloqalarning psixologik va madaniy asoslari tahlil qilinadi. Unda “insonlar oʻrtasidagi ishonch, sadoqat va hurmat” kabi qadriyatlarning til vositasida ifodalanishi oʻrganiladi [1, 137]. Xitoy astrologiyasi misolida turli feʼl-atvorlar va ularning ijtimoiy muloqotdagi akslari keltiriladi. Bunday yondashuv talabalarni shaxsiy munosabat madaniyatiga, bagʻrikenglikka va madaniyatlararo sezgirlikka oʻrgatadi. Til faqat axborot almashish vositasi emas, balki shaxslararo uygʻunlikni shakllantiruvchi koʻprik sifatida talqin etiladi. McCarthy bu borada “til madaniyatlararo anglashuvni shakllantiruvchi eng tabiiy ijtimoiy vositadir” deya taʼkidlaydi [3, 45].

“Leisure and Lifestyle” bo‘limida faol dam olish va mehnat o‘rtasidagi muvozanat inson salomatligiga bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida ko‘rsatiladi [1, 158]. Tilni o‘rganish insonning ijtimoiy psixologiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shaxslararo munosabatlar, sadoqat, ishonch va hurmat kabi tushunchalar kommunikativ madaniyatning poydevorini tashkil etadi. Turli xalqlarning madaniy an‘analari va qadriyatlari bu munosabatlarga o‘ziga xos rang beradi. Misol tariqasida, Sharq falsafasida do‘stlik samimiyat bilan, G‘arb an‘analarida esa shaxsiy erkinlik bilan bog‘lanadi. Inson fe‘l-atvorining tahlili muloqot uslubiga bevosita ta’sir etadi. Til – shaxsning madaniy portreti, deb bejiz aytilmagan. Demak, insonlararo aloqa jarayonida psixologik noziklikni anglash kommunikativ muvaffaqiyat kalitidir. Amaliy o‘rganish jarayonida vaqtni boshqarish, dam olishning psixologik ahamiyatini anglash va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Mualliflar “zamonaviy texnologiyalar insonning bo‘sh vaqtini o‘zgartirgan bo‘lsa-da, faol hordiq ruhiy yangilanishni ta’minlaydi” degan xulosani ilgari suradilar [1, 161].

Tilni real muhitda o‘rganish imkoniyatini beruvchi eng samarali yo‘l – sayohat. “Travel and Accommodation” bobida sayohat jarayonida uchraydigan holatlar – reys kechikishi, joy band qilish, sug‘urta kabi mavzular amaliy so‘zlashuv orqali o‘rgatiladi [1, 184]. Sayohat inson dunyoqarashini kengaytiradi, turli madaniyatlarni o‘rganish esa tilni tabiiy muhitda sinash imkonini beradi. Sayohat davomida uchraydigan muammolar – transport, joylashuv yoki kechikish holatlari – amaliy muloqot ko‘nikmasini shakllantiradi. Turli xalqlarning urf-odatlar, odob-axloqi va til madaniyati bilan tanishish madaniyatlararo sezgirlikni oshiradi. Chet elga chiqish tajribasi til o‘rganish jarayonini jonlantiradi, chunki o‘quvchi nazariy bilimni real vaziyatda qo‘llaydi. Shu tariqa sayohat faqat dam olish emas, balki madaniy o‘shish vositasidir [6, 79].

“The Environment” bo‘limi ekologik masalalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish zarurligini ta’kidlaydi. Unda “ifloslanish, qayta ishlash va tabiiy resurslarni asrash”ga doir leksik birliklar o‘rganiladi [1, 205]. Atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi global muammo sifatida insoniyat e’tiborida turadi. Havo, suv va tuproq ifloslanishi inson salomatligiga bevosita tahdid soladi. Shu sababli har bir shaxs ekologik madaniyatni o‘zida shakllantirishi lozim. Qayta ishlash, energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash va chiqindilarni kamaytirish – bu oddiy, ammo samarali choralardir. Ekologik mas’uliyatni his etgan inson nafaqat tabiat, balki jamiyat oldida ham burchini ado etadi [5, 143].

“Society and Institutions” bobida hukumat, sud tizimi, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi institutlarning ijtimoiy hayotdagi roli tahlil etiladi [1, 228]. Jamiyat taraqqiyoti huquqiy tizimning barqarorligi va ijtimoiy institutlarning faoliyati bilan belgilanadi. Hukumat, sud, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlari fuqarolarga barqarorlik va himoya kafolatini beradi. Shu bilan birga, korrupsiya, byurokratiya yoki tengsizlik

kabi muammolar ijtimoiy ishonchni zaiflashtiradi. Shuning uchun har bir fuqaroda huquqiy ong va fuqarolik mas'uliyati shakllanishi zarur. Ijtimoiy adolat tamoyili jamiyatning ma'naviy poydevoridir [6, 122].

Ommaviy axborot vositalari inson tafakkuriga kuchli ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ularni tanqidiy tahlil qilish malakasi zarur. Soxta axborot, senzura va manipulyatsiya kabi hodisalar axborot maydonining asosiy muammolaridir. Media savodxonligi insonni mustaqil fikrlashga, ishonchli manbalarni farqlashga o'rgatadi. Shu bilan birga, axborot madaniyati shaxsiy mas'uliyat va axloqiy ongni talab qiladi. Har bir inson o'z fikrini bildirar ekan, jamiyatdagi axborot muvozanatini saqlashga hissa qo'shadi. "The Media" bobida zamonaviy axborot oqimi, senzura, soxta yangiliklar va ularning ijtimoiy ongga ta'siri tahlil qilinadi. Mualliflar "axborotni tanqidiy qabul qilish, faktlarni tekshirish va manipulyativ xabarlarni farqlay olish"ni zamonaviy shaxsning asosiy ko'nikmasi deb hisoblaydilar [1, 249]. Shu bois media savodxonlik o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylantiriladi [3, 51].

Tilni amaliy jihatdan o'rganish insonning kommunikativ, madaniy va intellektual imkoniyatlarini kengaytiradi. Leksik kompetensiya o'quvchiga so'z va iboralar orasidagi nozik semantik farqlarni sezish, ularni kontekstga mos tanlash va fikrni aniqlik bilan ifodalash imkonini beradi. Diskurs tahlili esa nutqning ichki mantiqini, bog'liqligini va pragmatik qatlamlarini anglashga o'rgatadi. Shuningdek, amaliy o'rganish jarayoniga ekologik tafakkur, madaniyatlararo muloqot va media savodxonlik elementlarining kiritilishi o'quvchining fikrlash doirasini kengaytiradi. Bunday yondashuv tilni o'rganishni faqat lingvistik jarayon emas, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning tarkibiy qismiga aylantiradi. Shu bois, amaliy yondashuv nafaqat kommunikativ mahoratni, balki tanqidiy fikrlash, madaniy moslashuvchanlik va global fuqarolik ongini shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Natijada, tilni o'rganish shaxsni madaniy, ekologik va axloqiy jihatdan yuksaltiruvchi kompleks jarayonga aylanadi [5, 198].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusupov O.Ya., Obruyeva G.X., Rasulova S.U. *Practical Aspects of Language (Lexical Competence and Discourse Analysis)*. – Tashkent: Uzbekistan State World Languages University, 2025. – 264 p.
2. McCarthy M., O'Dell F. *English Vocabulary in Use: Advanced* (3rd ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 280 p.
3. McCarthy M. *Discourse Analysis for Language Teachers*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 191 p.
4. Cullen P. *English Vocabulary for IELTS Self-Study*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 153 p.

5. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 272 p.
6. Nunan D. *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. – Prentice Hall, 2001. – 255 p.